

МЕТОДИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ НОВОГО ПІДРУЧНИКА З ЛІТЕРАТУРНОГО ЧИТАННЯ У 3-МУ КЛАСІ

Олександра Савченко,

доктор педагогічних наук, професор,
дійсний член НАПН України,
головний науковий співробітник відділу початкової освіти
Інституту педагогіки НАПН України,
м. Київ, Україна,
e-mail: savchenko.a.j@gmail.com,
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-5040-0860>

У статті проаналізовано потенціал нового підручника з літературного читання для 3-го класу в рамках реалізації вимог типової освітньої програми. Констатовано, що конструювання першого підручника за вимогами нової типової освітньої програми, його методичний аналіз є, безперечно, актуальними. Визначено функції підручника, які реалізовано у взаємозв'язку: інформаційну; мотиваційну; виховну і розвивальну; ілюстративну; контрольню-оцінювальну; технологічну. Розкрито теоретичні та методичні засади реалізації у підручнику змістових ліній програми. Змістова лінія «Досліджуємо і взаємодіємо медіа» є новою в початковій освіті. Вона орієнтована на підготовку молодших школярів до розвивальної і безпечної взаємодії з інформаційним простором, який щільно оточує їх змалку. Для реалізації завдань цієї змістової лінії у підручнику використано інноваційні засоби: прямий — «Медіавіконця» і опосередкований — медійні завдання до текстів і ситуацій. Такі засоби розширюють і збагачують читацький простір молодших школярів, розвивають у них критичне й емоційне мислення. Підкреслено, що домінантою ілюстративної функції підручника обрано колаж. Цей формат дає змогу візуалізувати основні ідеї підручника (великий колаж як візитна картка книги, а менші як заставка до кожного розділу). Форзаци унаочнюють центральну ідею — створити передумови, щоб книга була в житті дитини. Визначено орієнтири для впровадження нового підручника в освітній процес та висвітлено особливості планування уроків (рекомендовано звернути увагу на чіткі формулювання до системи уроків кожного розділу (теми); передбачити конкретно мету та очікувані результати стосовно навчальних досягнень учнів; звертати увагу читачів не лише на те, про що йдеться у творі, а й на те, як саме це відображено в сюжеті, образах дійових осіб, засобах виразності, позиції автора, ставленні до прочитаного). Зроблено висновок, що створення підручника з літературного читання для 3-го класу за типовими освітніми програмами є новим завданням для Нової української школи.

Методичний апарат та ілюстративне забезпечення підручника, створено на засадах діяльнісно-результатної освіти, мають потенціал для реалізації вимог усіх змістових ліній програми. Процесуальне виконання завдань створює передумови для розвитку позитивних особистісних якостей дитини-читача, формування відповідних ключових і предметних компетентностей.

Ключові слова: другий цикл початкової освіти; типова освітня програма; змістові лінії; підручник; літературне читання.

Постановка проблеми. У 2020/21 навчальному році розпочинається реалізація другого циклу початкової освіти, який охоплює 3—4-й класи.

Визначення структури шкільної, і зокрема початкової освіти, за циклами є поширеною практикою в зарубіжній освіті. Це має сприяти кращому пристосуванню навчально-виховного процесу до пізнавальних потреб та фізичних можливостей дітей молодшого шкільного віку. Єдиного підходу до визначення тривалості циклів не сформовано, адже в різних країнах різна тривалість початкової освіти, тому її структурування має національні особливості. В Україні циклування було уведено Законом «Про освіту» (2017 р.) [1]. У Державному стандарті початкової освіти (ДС) підтверджено, що «початкова освіта має такі цикли, як 1–2-й і 3–4-й класи, що враховують вікові особливості розвитку та потреби дітей і дають можливість забезпечити подолання розбіжностей у досягненнях, зумовлених готовністю до здобуття освіти» [2].

У вимогах ДС обов'язкові результати навчання здобувачів початкової освіти подано узагальнено за циклами. У типових освітніх програмах (ТОП) вимоги до очікуваних навчальних результатів конкретизовано по кожному класу, але орієнтири щодо їх контролю й оцінювання визначено за циклами [2].

У ТОП початкового курсу мовно-літературної освіти, створеної під керівництвом О. Я. Савченко, у другому циклі галузь структурується на навчальні предмети «Українська мова» і «Літературне читання» [3]. У ТОП щодо цих предметів внесено суттєві зміни. Коротко зазначимо основне.

Насамперед у другому циклі навчання є виразні відмінності щодо розвитку в учнів кола умінь досліджувати різні види текстів, виявляти читацьку самостійність, свою читацьку позицію. Звертаємо увагу на зростання вимог, які стосуються літературного розвитку дітей, образного, емоційного і критичного мислення, формування готовності до вивчення української та зарубіжної літератури у 5-му класі. У 3-му класі діти ознайомлюються з п'єсою, байкою, легендою, новими видами медійних засобів. Третьюкласники навчаються складати план тексту, використовувати різні види переказу прочитаного (докладного, вибіркового, стисло), суттєво змінено назви і характеристики змістових ліній (рисунк).

Рисунок. Змістові лінії програми літературного читання для 3-го класу

Змінюється підхід до контролю і оцінювання навчальних досягнень учнів. Слід визначити, які результати навчання є об'єктами бального оцінювання, а які залишаються в полі вербального. Постає нова задача в діяльності вчителя щодо відбору і застосування технологій внутрішнього оцінювання, накопичувальної оцінки, через портфоліо досягнень, проміжного і підсумкового, активного залучення учнів до самоконтролю і самооцінки. Отже, конструювання першого підручника за вимогами нової ТОП, його методичний аналіз є, безперечно, актуальними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми. Проблема підручкотворення у галузі початкової освіти активно досліджувалась з кінця ХХ ст. і у ХХІ ст. досліджується як з дидактичного, так і методичного аспектів (Т. М. Байбара, Н. М. Бібік, М. С. Вашуленко, Я. П. Кодлюк, Н.С. Коваль, В. О. Мартиненко, О. В. Лобова, О. В. Онопрієнко, О. Я. Савченко, С. О. Скворцова та ін. [4]; 5).

Психологічні особливості створення і використання підручників у початковій школі розкривались у працях Г. С. Костюка, Н. В. Чепелевої, С. А. Гончаренко, Л. О. Кондратенко, С. Д. Максименко та ін. Літературознавчому аналізу і відбору для підручників найкращих творів дитячої літератури присвячено дослідження Н. П. Марченко, А. І. Мовчун, Т. Б. Качак [6] та ін. Досягненнями сучасних досліджень вважаємо визначення місії і функцій підручника [4], визначення тенденцій у його побудові й розробленні методичного апарату залежно від специфіки предмета, віку учнів, змін у методологічних, нормативних вимогах, стану розвитку методики. Зараз упроваджується третє покоління ДС, активно досліджуються процес створення й ефективності навчальних комплектів.

Мета статті — розкрити теоретичні й методичні засади реалізації у підручнику змістових ліній ТОП, визначити орієнтири для ефективного впровадження нового підручника в освітній процес.

Виклад основного матеріалу. Розкриємо основні методичні аспекти реалізації у підручнику змістових ліній ТОП.

Підручник «Літературне читання» є багатofункціональним. У ньому у взаємозв'язку реалізовано функції:

- *інформаційну* (знання про навколишній світ, про письменників, літературознавчі відомості, способи читацької діяльності, цінності);
- *мотиваційну* (засоби, прийоми заохочення дітей до читання);
- *виховну і розвивальну* (розвиток в учнів психічних процесів, виховання почуттів, оволодіння засобами досягнення очікуваних результатів; розвиток мовлення, уяви; формування емоційного інтелекту, образного, критичного, творчого мислення, прогностичних умінь);
- *ілюстративну* (малюнки, репродукції картин, світлини обкладинок книжок, журналів, схеми, портрети письменників, дитячі малюнки тощо);
- *контрольно-оцінювальну* (завдання для поточної самоперевірки, самооцінки і підсумкової — до кожного розділу є блок «Перевіряю свої досягнення»);
- *технологічну* (зразки й алгоритми виконання завдань: як виразно прочитати, як скласти загадку, як створити афішу, обкладинку тощо).

Хоч усі функції книги взаємопов'язані, ступінь їх реалізації залежить від теми розділу, *якості текстів*, які є найважливішим засобом зацікавленості дітей читанням, джерелом мотивації, вдумливого осягнення твору. Виховання дитини-читача є комплексною, складною проблемою. Вона передусім вимагає збільшення контактів дітей з різними джерелами інформації, читання особистісно значущих текстів. Підручник не є самодостатнім для цієї мети. Розширюють читацький простір учнів створені нами робочий зошит, навчальні посібники для самостійного читання. Джерелами інформації для вчителів є сайти Національної бібліотеки України для дітей КЛЮЧ (Краща лутература юним читачам), портали «Барабука», «Читомо», «Весела абетка» та ін. Їх зміст виразно засвідчує активне поповнення фонду дитячої літератури новими іменами, цікавими для сучасних дітей темами, книжками відомих і «нових» авторів.

З поширенням соціальних мереж, «фейкових» новин, постправди в суспільстві змінилося ставлення до багатьох базових цінностей. Зокрема, такі цінності, як *мова, книга, читання*, зазнали у частини суспільства негативної переоцінки. Принципово важливо, що замість традиційних назв «Коло читання» або «Читаємо», які використовували у попередніх ТОП, перша змістова лінія у 3-м класі має назву **«Пізнаємо простір дитячого читання»**. Це спонукало нас створити у новому підручнику і навчальних посібниках передумови для:

- 1) ознайомлення учнів третіх класів з різноманітною за жанрами, темами і дитячою літературою, що має значний потенціал для виховання і розвитку сучасного читача;
- 2) досягнення взаємодії організованого і самостійного (за власним вибором) читання дітей, що сприяє розвитку їхньої читацької самостійності;
- 3) формування способів здобуття інформації в сучасному медіапросторі;
- 4) набуття досвіду цільового пошуку і використання текстів різних видів;
- 5) розуміння універсальної цінності мови, книги, читання.

У підручнику діти опрацьовують тексти:

- *основні* (художні й науково-художні твори, народні та авторські; поетичні й прозові);
- *додаткові* (настановчі, перед розділом, перед читанням твору, розповіді про автора тощо);
- *пояснювальні* (як виконати завдання);
- *позатекстовий компонент*;
- *апарат орієнтування у тексті* (шрифтові, кольорові й структурні виділення).

Обкладинка, форзаци, ритм підручника *унаочнюють його методичні концепти*. Домінантою ілюстративної функції підручника ми обрали *колаж* як медійний засіб. Цей формат, на нашу думку, дає змогу візуалізувати основні ідеї підручника (великий колаж як візитна картка книги, а менші як заставка до кожного розділу). Форзаци унаочнюють центральну ідею — створити передумови, щоб книга була в житті дитини. Для цього у процесі роботи з навчальним комплектом діти взаємодіють у різних видах діяльності: слухають, читають, обговорюють, досліджують різні види текстів, пізнають світ емоцій та почуттів, інсценізують прочитане, створюють власні тексти, шукають і оцінюють інформацію, одержану з різних джерел.

Зміст і структура підручника охоплюють 9 розділів [6] (таблиця).

Таблиця

Зміст і структура підручника «Літературне читання» для третього класу

Перший семестр	Другий семестр
1. Здрастуй, рідна школо і мій третій клас! 2. Без слова немає мови, а без мови — книги. 3. Із джерела народної мудрості. 4. Здійсниться все!	5. Як не любить свій край! 6. Літературні казки. П'єса-казка. Байки. 7. Поезії про дивосвіт природи. 8. Все добре переймай, а недобре — виправляй 9. Іскринки творчості.

Найбільша частка у змісті підручника належить авторським творам: поетичним і прозовим, добре відомим і маловідомим. Вперше об'єктом вивчення у 3-му класі будуть *п'єса-казка і байки*. П'єса-казка «Стрімкий, як вітер», написана молодю українською письменницею Наталією Осипчук. Її сюжет присвячений подіям, переживанням, роздумам хлопчика Романа, який рухається на візку. На лікуванні в дельфінарії він подружився з дельфіном, зрозумів його мову. Зміст п'єси дає можливість актуалізувати проблему взаємозв'язку людини з природою, залучити дітей до обговорення гострих морально-етичних проблем; застосування інтерактивних прийомів.

У визначенні змісту читання ми прагнули гармонії між соціально орієнтованою тематикою дитячого читання і класичними творами, написаними у різний час видатними поетами. (Тарас Шевченко, Леся Українка, Леонід Глібов, Олександр Олесь, Максим Рильський, Дмитро Павличко, Ліна Костенко). Переконані, що дітям слід емоційно проникливо відкривати цінність їхньої багатосторонньої різноманітної спадщини [6].

До змісту різних розділів включено кілька творів сучасних зарубіжних авторів про шкільне життя ровесників читачів, їхні захоплення. Наприклад, «Як у Німеччині святкують початок навчального року», уривок із повісті Меґан МакДоналд «Джуді Муді», оповідання Марії Манеру «Шарлотта отримує... тринадцять балів!», казку Джанні Родарі «Дорога, що нікуди не веде», оповідання Марка Вітлера «Кошеня пропало», вірш Дороті Гельнер «Розмова з фортепіано». Їх опрацювання сприяє розширенню світосприймання нашими юними читачами і читачками інших обставин життя, розумінню почуттів і захоплень ровесників із зарубіжних країн.

Прикладами соціально орієнтованих творів, що прочитають діти, вважаємо оповідання Тетяни Череп-Пероганич «Колядка», у якому доступно, емоційно описано нову ситуацію життя мешканців з Луганщини, зображено переживання дітей, які зазнали душевних травм, бо змушені покинути своїх рідних. Захоплює світ почуттів дівчинки Мар'ям, яка змушена адаптуватися до життя в чужій країні, бо її родина є біженцями з місць, де чиниться насилля, триває війна (уривок «Різні культури» з повісті Надійки Гербіш «Мене звали Мар'ям») та ін. Розвиток емоційного інтелекту, утвердження цінності гуманних почуттів і вчинків, які об'єднують людей, є темою творів розділу «Все добре переймай, а недобре — виправляй» («Красиві слова і красиве діло», «Телефонна розмова», «Дружок і Образа», «Я друзів не продаю», «Спішу додому» та ін.).

Діти прочитають низку *багатошарових творів*, що передбачають різні рівні проникнення у їх зміст, визначення і розуміння головного через розв'язання проблемних завдань. До таких належать літературні казки відомих українських письменників — Анатолія Дімарова «Для чого людині серце», Сашка Дерманського «Білячок», Марії Морозенко «Руде цуценятко і різдвяний ангел» та ін.

Отже, у підручнику і навчальних посібниках дібрано тексти, що відповідають таким *критеріям*: інформаційна значимість, художня виразність, розвивальний і виховний потенціал, достатній обсяг, різноманітність жанрів, їх можливості для навчання дітей прийомам вдумливого читання й критичного мислення. Важливо також було передбачити емоційний вплив текстів, їх відповідність запитам сучасної дитини, яка живе в неспокійний час, прагне пізнати, усвідомити саме те, що відбувається зараз у соціумі.

У третьому класі пріоритетна увага приділяється читанню мовчки. У розвитку *якісних характеристик* пропонуються завдання на застосування мовленнєвих і позамовних засобів художньої виразності, оволодіння прийомами смислового читання, застосування різних видів читання: вибіркового, аналітичного, переглядового, творчого.

З метою удосконалення навички читання і вимови учнів розроблено вправи для тренування артикуляційного апарату, розвитку дихання. Зокрема, у робочому зошиті до кожної теми є блок «*Читацька розминка*» [8]. Як правило, він містить три завдання: *перечитування багатоскладових слів зі збігом приголосних, вибраних із твору, вправлення у читанні скоромовок*, у яких кольором виділені певні склади; *вигадкування до невеликих віршів* свої заголовки. Для удосконалення техніки читання третьокласників у робочому зошиті вміщено завдання на знаходження в таблиці букв, певних слів, які дітям слід обвести лінією. Такі вправи розвивають довільну увагу, темп читання, орфографічну зіркість, сприяють узагальненню прочитаного.

Технологічність підручника підтверджують вміщені в ньому й робочому зошиті прийоми, алгоритми, що допомагають учням виконати складні завдання. Наприклад, *із метою розвитку в учнів виразності читання* рекомендовано таку послідовність дій:

- визначення настрою твору, почуттів автора (*Який настрій, почуття, передає поет у вірші «Тиха задумлива осінь спускається»?* Прочитайте вірш напівголосно, замріяно);
- відтворення в інтонації читання характерних ознак дій персонажів («*Читаючи байку «Добра порада», передай голосом нетерпимість дійових осіб одне до одного, своє ставлення до їхньої високої самооцінки*»);
- урахування в інтонації читання особливостей жанру твору («*Прочитайте колісанки наспівно. Лагідно*»; «*Як найкраще промовляти лічилки швидко чи повільно? Чому?*»; «*Навчися читати скоромовки: з'ясуй значення незрозумілих слів; спочатку читай повільно, чітко вимовляючи звуки й слова; потім читай швидше, ще швидше, але чітко й правильно*»; «*Які почуття викликає ця колядка, щедрівка? Передай їх, читаючи пісні*»).

Обов'язковою ознакою функціональної грамотності є розуміння тексту. Передбачається *розуміння* учнями *більшої частини слів*, вжитих як у прямому, так і в переносному значеннях, змісту *кожного речення*, *смыслових зв'язків* між ними і частинами тексту. Звідси випливає, що учень зрозуміє прочитане, якщо зрозуміє не лише його фактичний зміст, а й зв'язки між дійовими особами, послідовність подій, головну думку, тобто сприйматиме текст як цілісність. Досягнення такого рівня розуміння тексту є для молодших учнів складною аналітико-синтетичною діяльністю. Тому в методичному апараті підручника передбачено належну кількість і складність запитань *до читання тексту*, *в процесі занурення читачів у текст*, *на етапі визначення головної думки розуміння тексту*; *рефлексування свого ставлення*.

У третьому класі діти навчаються складати *план твору*, оволодівають різними видами переказу (докладного, стислого, вибіркового). Тому в методичному апараті підручника значно збільшено кількість завдань на *постановку учнями запитань* до тексту, пошук *ключових слів* у абзацах і в тексті в цілому, визначення *структури тексту*, *добір заголовків* до його частин і тексту загалом. Це є випереджувальною роботою для складання учнями *плану твору*. Діти виконують завдання на *обговорення заголовка твору* на різних етапах його опрацювання: *первинного ознайомлення* (висловлювання прогностичних суджень, зіставлення змісту заголовка з емоційними враженнями від слухання або читання мовчки); *поглибленого перечитування* (зіставлення змісту твору із заголовком); *завершального опрацювання тексту* (вигадування до тексту різних заголовків: питальне речення, заголовок-загадка, заголовок-прислів'я, вибір із тексту речення, яке може бути заголовком, та ін.).

Важливим інструментом вдумливого читання і належного розуміння прочитаного є *запитання на встановлення послідовності й взаємозв'язку подій*. Цей засіб необхідний для глибокого розуміння учнями великих за обсягом творів, які мають складний сюжет, вивчаються на двох уроках (казки «Білячок», «Кирило Кожум'яка», «Вечірник, Полуночник і Світанок», п'єса «Стрімкий, як вітер» та ін.).

Для *розуміння науково-художніх текстів* обов'язковими вважаємо запитання на визначення учнями нового, перевірку розуміння суттєвих ознак нових понять, явищ, часу, тривалості подій, стимулювання суджень оцінювального характеру та ін. Наш досвід підтверджує, що для розуміння таких творів учням корисно виконувати завдання на створення схем, малюнків, таблиць.

Реалізація змістової лінії **«Взаємодіємо усно за змістом прослуханого»** має на меті формування в учнів умінь сприймати, аналізувати, інтерпретувати й оцінювати усну інформацію та використовувати її в різних комунікативних ситуаціях. Визначені завдання зумовлюють продовження роботи, що здійснювалася у першому циклі навчання, і передбачають нові види завдань.

У зв'язку з цим у підручнику і робочому зошиті ми пропонуємо учням ситуації і завдання для колективної, групової і парної взаємодії. Зокрема, обговорення певної думки, участь у виставі, інсценізаціях; розв'язання проблемної ситуації, робота у медіавіконцях, створення колажу тощо. У процесі цієї взаємодії привчаємо дітей до виконання правил співпраці:

- уважно слухаю співрозмовників;
- виявляю зацікавленість спілкуванням (дивлюсь в обличчя співрозмовника, тримаю контакт очей);
- слухаю і говорю по черзі (діалог, групова робота, інсценівка);
- запитую і перепитую, щоб краще зрозуміти текст інших мовців;
- відповідаю на запитання;
- вступаю в діалог;
- висловлюю свої думки, ставлення щодо змісту прослуханого, прочитаного, прогноую розвиток подій;
- дотримуюсь правил культурного спілкування.

У 3-му класі змінюється робота з дитячими книжками, журналами. Вона передбачає формування і розвиток в учнів прийомів розрізнення дитячих книжок за жанрово-тематичними ознаками, типом видання (книжка-твір, книжка-збірка, довідник, словник тощо), прогнозування ймовірного змісту читання з опорою на ілюстративний та довідково-інформаційний апарат; прийомів самостійного вибору потрібної книжки; умінь висловлювати емоційно-оцінні враження щодо змісту прочитаного, складати короткий відгук на прочитане та ін.

Набуті в попередніх класах практичні вміння, способи діяльності з дитячою книжкою дають змогу третьокласникам переважно самостійно розв'язувати нові спеціальні завдання, які становлять сутність самостійної читацької діяльності. Спочатку з допомогою вчителя, а далі — з власної ініціативи вони самостійно вибирають та читають дитячі книжки поза класом. *Тобто у 3—4-му класах самостійне читання учнів стає реально позакласним. А на уроках відбувається колективне обговорення того, що вони прочитали заздалегідь.* В активне читання школярів поза підручником включаються значні за обсягом твори. Відповідно, передбачається робота у класі з обговорення змісту таких видань. Зокрема, дітям у підручнику і робочому зошиті пропонуються орієнтири для підготовки презентації на заняттях з позакласного читання «своєї» книжки, твору. Наприклад, блоки «Читач — читачам»; мініпроект обкладинка книжки «Мій улюблений вірш»; плакат «Святкуємо разом книжкові свята», «Селфі з улюбленою книжкою» та ін.

В орієнтовному тематичному плануванні для 3-го класу поряд із бібліотечними уроками запропоновано *теми занять у бібліотеці, проведення літературних ранків, літературних екскурсій, тематичних уроків*, які суголосні темі розділу; *ознайомлення з творчістю письменника або письменниці рідного краю.*

Дослідження і взаємодія з текстами різних видів передбачає цілісне й різнобічне сприймання учнями художніх, науково-художніх текстів, авторських і народних. У реалізації цієї змістової лінії відбувається використання широкого діапазону літературознавчих понять, інтенсивне формування ключових і предметних компетентностей читацьких умінь, стимулювання рефлексивних критичних міркувань учнів. Застосування різних прийомів дослідження текстів різної складності сприятиме взаємопов'язаному оволодінню учнями й ученицями предметною читацькою компетентністю, ключовими компетентностями (уміння вчитися, громадянська, комунікативна), основними навчальними вміннями.

З цією метою у підручнику й робочому зошиті вміщено низку завдань, що мають *забезпечити вдумливе читання*. Зокрема, учні прогнозують за заголовком, малюнками зміст твору; знаходять важливі для розуміння тексту слова, вислови; визначають і пояснюють зв'язки між дійовими особами, вчинками, фактами; знаходять спільне і відмінне; здійснюють аналіз тексту (смісловий, художній, структурний).

У змісті підручника є чимало творів, які мають виразний потенціал *для розвитку емоційного інтелекту і критичного мислення дітей*. Наприклад, оповідання «Перший день навчання у 3 «Т» класі» (уривок з повісті «Джуді Муді»); «Шарлотта отримує... 13 балів»; «Колядка»; казки «Новорічна пригода з відьмою», «Руде цуценятко і різдвяний ангел», «Для чого людині серце», «Білячок», п'єса «Стрімкий, як вітер»; байки. Значний виховний і розвивальний потенціал мають усі твори, які учні прочитають у розділах «Все добре переймай, а недобре — виправляй», «Іскринки творчості».

Змістова лінія **«Досліджуємо і взаємодіємо медіа продукцію»** є новою в початковій освіті». Мета цієї роботи — підготовка дітей до розвивальної і безпечної взаємодії з інформаційним простором, який щільно оточує їх змалку. Молодші школярі мають зрозуміти на конкретних прикладах, що медіаосвіта — це не природа, а засоби, які штучно створені людьми для повідомлення іншим певної інформації — знань, відомостей, фактів. Інформацію люди сприймають всіма органами чуття — зором, слухом, нюхом, дотиком. З допомогою вчителя, інших дорослих діти поступово набувають досвіду розуміння, що інформація може бути корисною і шкідливою [9; 10].

Хоча медіаосвіта має об'єднувати різні предмети, у новій початковій школі оволодіння учнями медіаграмотністю як спеціальне завдання визначено тільки у програмі з мовно-літературної галузі.

Передбачено, що на завершення 3-го класу учень/учениця мають виявляти такі досягнення:

- *знає і пояснює* поняття *медіа*, розрізняє види медіа за джерелами і способами одержання інформації;
- *аналізує медіатексти* за критеріями факти і судження про них;
- *формулює висновки* за прочитаним, побаченим;
- *знає правила* безпечної поведінки в Інтернеті;
- *створює (за вибором) медіапродукти* і пояснює свій вибір;
- *пояснює роль ілюстрації* як джерела розуміння тексту.

Для реалізації завдань цієї змістової лінії у підручнику ми використовуємо інноваційні засоби: *прямий* — «Медіавіконця» і *опосередкований* — медійні завдання до текстів і ситуацій.

Зміст «Медіавіконця» у підручнику для 3-го класу: колаж «Найкращий клас»; Музей книги і друкарства України; мультфільм; селфі; афіша вистави; комікс (робочий зошит); мініпроект: створення обкладинки книжки; мініпроект: колаж «Про мене».

Для розвитку критичного мислення у підручнику і робочому зошиті третьокласників запропоновано:

- стимулювати поставлення запитань;
- розуміти, що на одне запитання можуть бути різні, зокрема і помилкові, відповіді;
- вчити встановлювати зв'язок інформації з життєвим або особистим досвідом;
- досягти розуміння, що інформація може бути корисною і шкідливою;
- розпізнавати факти і ставлення автора до них;
- висловлювати оцінювальні судження з опорою на текст та власний читачий досвід;
- продукування і доведення своїх рішень щодо розв'язання проблемної ситуації.

У підручнику створено передумови, що сприяють формуванню дитини як *творчої особистості*. Так, твори і відповідні завдання з розвитку творчих здібностей передбачено в окремому розділі книги «Іскринки творчості», а також діти виконують низку завдань до текстів. Завдання на: розвиток уяви, фантазії; розвиток образного мислення і мовлення; формування вмінь знаходити й добирати рими, змінювати, доповнювати прочитане тощо; виховання прагнення створювати власні творчі продукти: казки, вірші, малюнки, листи, інсценізації, проекти. Щоб діти могли досягти успіху, у підручнику і робочому зошиті їм пропонуються підказки, опори для самостійного створення творчого продукту (складання вірша, листівки, плакату про користь читання, афіша та ін.).

Акцентуємо увагу на деяких аспектах планування уроків за новим підручником [11].

Упровадження компетентнісного підходу вимагає чіткої орієнтації на *результати навчання*. Але очікувані результати (ключові й предметні компетентності), як відомо, формуються не за два — три уроки, а протягом *тривалого часу*, тому рекомендуємо насамперед звернути увагу на чітке формулювання *мети до системи уроків кожного розділу*. Це дає можливість: 1) упереджувати перевантаження окремого уроку; 2) спрямувати уроки на засвоєння визначених ТОП очікуваних результатів; 3) краще використати ігровий та ілюстративний матеріал; 4) точніше визначити об'єкти контролю і оцінювання навчальних досягнень; 5) передбачити упродовж вивчення системи уроків поєднання різних організаційних форм (колективної, індивідуальної, парної, групової), медійних засобів; 6) запланувати використання міжпредметних зв'язків, проектної роботи та ін. Готуючись до окремого уроку, необхідно передбачити конкретну мету, а також *очікувані результати* стосовно навчальних досягнень учнів. Це слугуватиме вчителю орієнтиром щодо поступу учнів і визначення об'єктів контролю й оцінювання.

У методиці уроків за новим підручником є можливості забезпечити повноцінне сприймання й усвідомлення учнями змісту художнього твору у взаємозв'язку з аналізом його форми, засобами художнього відображення дійсності, розуміння ставлення автора до дійових осіб, його почуттів. Тому вчителі мають звертати увагу читачів не лише на те, *про що йдеться у творі, а як саме це відображено в сюжеті, образах дійових осіб, засобах виразності, позиції автора*.

За нашим баченням урахування жанрових особливостей твору його образність, емоційна насиченість зумовлюють **варіативність уроків літературного читання**. У другому циклі це можуть бути: уроки вивчення творів одного жанру (найбільш поширені); уроки ознайомлення з творчістю письменника; уроки-інсценізації; уроки з ігровим сюжетом; уроки-презентації проектів; уроки-мандрівки (за літературознавчою темою); медіауроки; уроки-діалоги мистецтв; інтегровані уроки; уроки розвитку літературних здібностей; уроки-узагальнення.

Важливе значення для успішного проведення уроку має цікаве введення дітей у новий розділ чи тему. Добре, щоб вони ознайомилися з назвою теми не «мимохідь», а із загостреною увагою, з очікуванням на уроці чогось нового, особистісно значущого. Зокрема, дітям доцільно запропонувати поміркувати над її назвою, подати назву теми у вигляді загадки, «розсипаних» складів чи слів, малюнків тощо. Учителю треба з'ясувати, чи зрозумілі учням усі слова, які є в назві, звернути увагу, як оформлено художником заставку до розділу; знайти розділ у змісті, звернути увагу на його обсяг, авторів творів та ін. Такі прийоми привчають дітей ставитись до *підручника як до особливої багатофункціональної книжки, засвоювати різні способи орієнтування в*

тексті — читання-слухання, читання-розглядування, читання-спілкування, переглядання тексту, читання-пошук; читання-рефлексування; читання як творчість. При цьому важливо створювати в учнів позитивний емоційний настрій, актуалізувати їхні попередні знання, залучати життєвий або читацький досвід, набутий поза підручником.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Створення підручника з літературного читання для 3-го класу за ТОП є новим завданням для Нової української школи. З огляду на особливості сучасного стану розвитку дитячої літератури, дані щодо читацьких потреб молодших школярів здійснено відбір текстів різних жанрів за певними критеріями, зазначеними вище.

Методичний апарат та ілюстративне забезпечення підручника, створене на засадах діяльнісно-результатної освіти, має потенціал для реалізації вимог усіх змістових ліній програми. Процесуальне виконання завдань створює передумови для виховання позитивних особистісних якостей дитини-читача, розвитку відповідних ключових і предметних компетентностей.

Подальші дослідження передбачають вивчення особливостей сприймання і засвоєння учнями нових видів текстів; розроблення методики використання медіатекстів, формування упродовж другого цикла в учнів 3—4-х класів, медіаумінь.

Використані джерела

- [1] Верховна Рада України (16.01.2020). Закон України № 463-IX «Про освіту» [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text>
- [2] Кабінет Міністрів України (20.04.2011). Державний стандарт загальної початкової освіти №462-2011-п. [Електронний ресурс]. Доступно: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/462-2011-%D0%BF#Text>
- [3] О.Я. Савченко, *Типова освітня програма 3-4 класи. Типова освітня програма, розроблена під керівництвом О.Я.Савченко (окрім іншомовної освіти)*. К., 2018. с. 187-329
- [4] Я.П. Кодлюк. *Теорія і практика підручникотворення в початковій освіті*. К.: Наш час, 2006.
- [5] Я.П. Кодлюк, «Інновації у змісті підручників для початкової школи», *Початкова школа*, №12, С. 42—46, 2017.
- [6] Т. Качак, *Українська література для дітей та юнацтва: підручник*. К.:ВЦ «Академія», 2016.
- [7] О.Я. Савченко, *Українська мова та читання: Підручник для 3 класу ЗЗСО (у 2 частинах): частина 2*. Київ: УОВЦ «Оріон», 2020.
- [8] О.Я. Савченко, *Зошит з читання: Навчальний посібник для учнів третього класу. Складова частина навчального компоненту з читання до підручника «Українська мова та читання. Частина 2»*. Київ.: УОВЦ «Оріон», 2020.

- [9] С.Шейбе, Ф. Рогоу, Медіаграмотність: Підручник для вчителів. К.: Центр Вільної Преси, Академія Української Преси, 2017.
- [10] Т.Бакка та ін. *Медіаграмотність та критичне мислення в початковій школі: посібник для вчителя*. К. : ЦВП, АУП, 2017
- [11] *Організація освітнього процесу в початковій школі: Методичні рекомендації. Орієнтовні календарно-тематичні плани. 3 клас*. Харків: Вид-во «Ранок», 2020.

References

- [1] Verkhovna Rada Ukrainy (16.01.2020). Zakon Ukrainy №463-IX « Pro osvitu » [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20#Text> (in Ukrainian)
- [2] Kabinet Ministriv Ukrainy (20.04.2011). Derzhavnyi standart zahalnoi pochatkovoï osvity №462-2011-p. [Elektronnyi resurs]. Dostupno: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/462-2011-%D0%BF#Text> (in Ukrainian)
- [3] O.Ia. Savchenko, Typova osvithna prohrama 3-4 klasy. Typova osvithna prohrama, rozroblena pid kerivnytstvom O.Ia.Savchenko (okrim inshomovnoi osvity). K., 2018. s. 187-329 (in Ukrainian)
- [4] Ia.P. Kodliuk. Teoriia i praktyka pidruchnykotvorennia v pochatkovii osviti. K.: Nash chas, 2006. (in Ukrainian)
- [5] Ia.P. Kodliuk, «Innovatsii u zmist pidruchnykiv dlia pochatkovoï shkoly», Pochatkova shkola, №12, S. 42—46, 2017. (in Ukrainian)
- [6] T. Kachak, Ukrainaska literatura dlia ditei ta yunatstva: pidruchnyk. K.:VTs «Akademiia», 2016. (in Ukrainian)
- [7] O.Ia. Savchenko, Ukrainaska mova ta chytannia: Pidruchnyk dlia 3 klasu ZZSO (u 2 chastynakh): chastyna 2. Kyiv: UOVTS «Orion», 2020. (in Ukrainian)
- [8] O.Ia. Savchenko, Zoshyt z chytannia: Navchalnyi posibnyk dlia uchniv tretogo klasu. Skladova chastyna navchalnoho komponentu z chytannia do pidruchnyka «Ukrainska mova ta chytannia. Chastyna 2». Kyiv.: UOVTS «Orion», 2020. (in Ukrainian)
- [9] S.Sheibe, F. Rohou, Mediahramotnist: Pidruchnyk dlia vchyteliv. K.: Tsentr Vilnoi Presy, Akademiia Ukrainskoi Presy, 2017. (in Ukrainian)
- [10] T.Bakka ta in. Mediahramotnist ta krytychne myslennia v pochatkovii shkoli: posibnyk dlia vchytelia. K. : TsVP, AUP, 2017 (in Ukrainian)
- [11] Orhanizatsiia osvithno protsesu v pochatkovii shkoli: Metodychni rekomendatsii. Oriientovni kalendarно-tematychni plany. 3 klas.Kharkiv: Vyd-vo «Ranok», 2020. (in Ukrainian)

Александра Савченко, действительный член НАПН Украины, доктор педагогических наук, профессор, главный научный сотрудник отдела начального образования Института педагогики НАПН Украины, г. Киев, Украина

МЕТОДИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ НОВОГО УЧЕБНИКА ПО ЛИТЕРАТУРНОМУ ЧТЕНИЮ В 3-М КЛАССЕ

В статье проанализирован потенциал нового учебника по литературному чтению для 3-го класса в рамках реализации требований типовой образовательной программы. Констатируется, что конструирование первого учебника по требованиям новой типовой образовательной программы, его методический анализ, бесспорно, является актуальными. Определены следующие функции учебника, которые реализованы во взаимосвязи: информационная; мотивационная; воспитательная и развивающая; иллюстративная; контрольно-оценочная; технологическая. Раскрыты теоретические и методические основы реализации в учебнике содержательных линий программы. Содержательная линия «Исследуем и взаимодействуем с медиа» является новой в начальном образовании. Она ориентирована на подготовку младших школьников к развивающему и безопасному взаимодействию с информационным пространством, которое плотно окружает их с детства. Для реализации задач данной содержательной линии в учебнике использованы инновационные средства: прямое — «Медиаокошки» и опосредованное — медийные задания к текстам и ситуациям. Такие средства расширяют и обогащают читательское пространство младших школьников, развивают в них критическое и эмоциональное мышление. Подчеркнуто, что доминантой иллюстративной функции учебника избран коллаж. Этот формат позволяет визуализировать основные идеи учебника (большой коллаж как визитка книги, а меньший в качестве заставки к каждому разделу). Форзацы наглядно иллюстрируют центральную идею — создать предпосылки, чтобы книга была в жизни ребенка. Определены ориентиры для внедрения нового учебника в образовательный процесс и освещены особенности планирования уроков (рекомендуется обратить внимание на четкие формулировки, в системе уроков каждого раздела (темы) предусмотреть конкретные цели и ожидаемые результаты знаний учащихся; обращать внимание читателей не только на то, о чем говорится в произведении, но и на то, как это отражено в сюжете, образах действующих лиц, средствах выразительности, позиции автора, отношении к прочитанному). Сделан вывод, что создание учебника по литературному чтению для 3-го класса по типовым образовательным программам является новой задачей для Новой украинской школы. Методический аппарат и иллюстративное обеспечение учебника, созданное на основе деятельностно-результативного образования, имеет потенциал для реализации требований всех содержательных линий программы. Процессуальное выполнение задач создает предпосылки для развития положительных личностных качеств ребенка-читателя, формирования соответствующих ключевых и предметных компетенций.

Ключевые слова: второй цикл начального образования; типовая образовательная программа; содержательные линии; учебник; литературное чтение.

Oleksandra Savchenko, Full Member (Academician) of the NAES of Ukraine, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Chief Scientific Researcher, Primary Education Department, Institute of Pedagogy of the NAES of Ukraine, Kyiv, Ukraine

THE METHODOLOGICAL POTENTIAL OF A NEW 3RD GRADE TEXTBOOK FOR LITERATURE READING

In the article the author analyses the potential of a new textbook for literature reading for the 3rd grade within the framework of the requirements of a typical educational program. It is stated that the construction of the first textbook according to the requirements of the new typical educational program, its methodological analysis are relevant. The following functions of the textbook are defined, which are implemented in the relationship: information; motivational; educational and developmental; illustrative; control and evaluation; technological. Theoretical and methodical bases of realization of semantic lines of the program in the textbook are highlighted. The content line «Exploring and interacting with the media» is a new for the primary education. It focuses on preparing younger students for developmental and secure interaction with the information space that tightly surrounds them from an early age. To implement the tasks of this content line, the author of the textbook uses innovative tools: direct — «Media Window» and indirect — media tasks to texts and situations. Such tools expand and enrich the reading space of junior schoolchildren, develop their critical and emotional thinking. It is emphasized that a collage is the dominant of the illustrative function of the textbook. This format allows visualizing the main ideas of the textbook (a large collage as a business card of the book, and smaller as a screen saver for each section). The bookends illustrate the central idea — to create the preconditions for the book to be in the child's life. The article identifies guidelines for the introduction of a new textbook into the educational process and highlights the peculiarities of lesson planning (it is recommended to pay attention to clear wording in the system of lessons of each section (topic); to predict specifically the purpose and expected results in relation to students' academic achievements; to draw readers' attention not only to what is said in the fiction, but how it is reflected in the plot, images of actors, means of expression, the author's position, attitude to what is read). It is concluded that the development of a textbook on literature reading for the 3rd grade within the typical educational programs is a new task for the New Ukrainian School. The methodological apparatus and illustrative support of the textbook, created on the basis of activity-based education, has the potential to implement the requirements of all content lines of the program. Procedural performance of tasks creates preconditions for development of positive personal qualities of the child-reader, formation of the relevant key and subject competences.

Keywords: second cycle of primary education; typical educational program; content lines; textbook; literature reading.